

C. AUTOREFERATY PRAC DOKTORSKICH

Grażyna Gulińska

Funkcjonowanie bibliotek w Kielcach w latach 1945 – 1975*

Przedmiotem przedstawionej rozprawy doktorskiej jest funkcjonowanie różnych typów placówek bibliotecznych w Kielcach w latach 1945 – 1975 jako instytucji pośrednictwa w kulturze. Instytucje te, tak jak cała polska kultura, w czasie wojny były z całą bezwzględnością niszczone przez okupanta. Według Stanisława Arcta straty we wszystkich typach placówek bibliotecznych w Polsce wyniosły 85%, a przykładowo w samych tylko bibliotekach szkolnych w Kielcach 100%. W nowych warunkach ustrojowych po 1944 r., zgodnie z nową koncepcją i nową funkcją kultury, biblioteki stały się ważną częścią składową polityki kulturalno-oświatowej. Rozpoczęto proces odbudowy księżnic oraz podjęto działania zmierzające do zagwarantowania im trwałego rozwoju. Skala tego zjawiska była ogromna; w pracy skoncentrowano się jedynie nad jego przebiegiem w Kielcach i w województwie. Obserwacje na wąskim terenie mogą bowiem doprowadzić do konstatacji ogólnych co do miejsca i roli bibliotek w procesie upowszechniania kultury, mogą też wskazać na specyficzne strony tego zjawiska – pozytywne czy negatywne – właściwe dla analizowanego terytorium.

W badaniach przyjęto założenie, że realizacja procesu bibliotecznego jest uzależniona od czynników polityczno-prawnych, warunków finansowych, możliwości lokalowych, kadry. Nie wdając się w analizę uwarunkowań polityczno-prawnych, zajęłam się tylko przebiegiem procesu bibliotecznego i tą częścią, która w sposób decydujący na powyższy proces wpływała. Obserwacją objęłam trzy typy bibliotek: publiczne, szkolne i pedagogiczne. Wyłączyłam z toku rozważań pozostałe placówki, bowiem te, w takiej czy innej formie, zostały już przedstawione.

W latach 1945 – 1975 biblioteki publiczne, szkolne i pedagogiczne brały udział w rozwoju kultury nie tylko poprzez udostępnianie książki, ale także czynnie uczestniczyły w procesie kształcenia i samokształcenia społeczeństwa, szczególnie zaś dzieci i młodzieży, nauczycieli, dorosłych. Z badań wynika, iż funkcje kształcące i wychowawcze poddanych analizie bibliotek zdecydowanie wysuwają się na czoło spośród innych, stawianych przed nimi, zadań. Wiadomo że na działalność instytucji bibliotecznych w latach 1945 – 1975 wpływała przede wszystkim sytuacja polityczno-społeczna, gospodarcza i kulturalna kraju, kształtująca pośrednio oblicze bibliotekarstwa, w tym również bibliotekarstwo na omawianym terenie. Stąd zakresem merytorycznym rozprawy objęto zagadnienia historyczne i metodologiczne bibliotekarstwa w Kielcach i w województwie, charakteryzując je zgodnie z zasadami księgoznawstwa funkcjonalnego. W zasięgu terytorialnym niniejszych rozważań znalazły się biblioteki działające w Kielcach z uwzględnieniem województwa jako tła dla prezentacji ogólnego obrazu funkcjonowania Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej oraz Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej.

Przyjęta w rozprawie cezura chronologiczna zamykająca się rokiem 1975 wynikała z faktu przeprowadzenia w kraju reformy administracyjnej powodującej wyodrębnienie na terenie byłego województwa kieleckiego czterech nowych województw: radomskiego, tarnobrzesckiego, częstochowskiego, piotrowskiego. Zmiany te wpłynęły na nowe warunki pracy Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej oraz Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej. Jako instytucje oddziałujące na najbliższe otoczenie, w związku ze zmianą tegoż, nowe role i funkcje bibliotek nie mogły być podstawą do przeprowadzenia porównywalnych ocen ich działalności przed i po 1975 r.

O celowości podjęcia tak przedstawionego tematu w głównej mierze przesądził brak opracowań całościowych, analizujących sieć biblioteczną, w tym przypadku obejmującą biblioteki publiczne, szkolne i pedagogiczne, i jej funkcjonowanie w narysowanych powyżej granicach terytorialnych i chronologicznych. Zagadnienie to nie znalazło w zasadzie odzwierciedlenia w podejmowanych do tej pory publikacjach, zarówno w tych dotyczących poszczególnych regionów naszego kraju, jak i szerzej ukazujących perspektywy badawcze i rozwojowe bibliologii i bibliotekoznawstwa.

Podstawą przeprowadzonych badań były przede wszystkim materiały źródłowe zgromadzone w Archiwum Państwowym w Kielcach, a także w archiwach bibliotek

i instytucji szkolnych, w obrębie których analizowane placówki funkcjonowały. W kieleckim archiwum szczególnie wiele interesujących informacji dostarczyły zespoły akt Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego II, Kuratorium Okręgu Szkolnego i Inspektoratu Szkolnego w latach 1945 – 1950. Bogate w informacje źródłowe archiwum Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej pozwoliło na rekonstrukcję zjawisk i procesów mających decydujący wpływ na ostateczne wyniki funkcjonowania tej placówki. W tym miejscu warta odnotowania jest akcja usuwania książek szkodliwych ze względów ideologicznych z bibliotek publicznych i szkolnych, której apogeum przypadło na lata 1949 – 1955, a jej ślady odnajdujemy w prezentowanych instytucjach. Zasoby archiwalne Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej pozwoliły ukazać warunki działalności resortowej sieci bibliotek pedagogicznych.

Żmudne, czasochłonne i nie zawsze zakończone oczekiwanym sukcesem poszukiwania danych o pracy bibliotek szkół podstawowych i średnich w dokumentacjach bibliotecznych i szkolnych doprowadziły do przedstawienia podstawowych czynników odgrywających w szkolnym procesie bibliotecznym rolę zasadniczą. Źródła drukowane, a wśród nich lokalna prasa, publikacje sygnowane przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną czy Wojewódzką Radę Czytelnictwa i Książki, a później przez Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach, przybliżyły kłopoty, trudności, ale i sukcesy towarzyszące codziennej pracy charakteryzowanych placówek.

Literaturę przedmiotu uzupełniły urzędowe zbiory norm prawnych i materiały ustawodawcze. Spośród prac opublikowanych zwartych i ciągłych na uwagę zasługują zwłaszcza artykuły i rozprawy zamieszczane w czasopismach bibliologicznych. Natomiast w dziale prac zwartych, obok opracowań historycznych, znalazły się interesujące dla podjętego tematu publikacje badawcze o charakterze księgoznawczym pióra Krzysztofa Migonia, Jadwigi Kołodziejskiej, Włodzimierza Goriszowskiego czy Zofii Dąbrowskiej, żeby przywołać tutaj tylko te istotniejsze.

Przedmiot prezentowanej rozprawy oraz realizacja przyjętych celów zadecydowały o tym, iż najbardziej przydatną metodą badawczą okazała się metoda funkcjonalna obrazująca placówki biblioteczne w ich związkach ze społeczeństwem. Wśród metod bibliotekoznawczych wykorzystanych w pracy znalazły się metody badań organizacyjnych, szczególnie analiza systemowa, metoda porównawcza, analiza działalności bibliotek w ścisłym związku z czynnikami regionalnymi. Ponadto posługiwano się

niektórymi metodami historycznymi, metodą analizy i krytyki piśmiennictwa czy wreszcie zastosowano elementy technik statystycznych.

Rozprawa składa się, poza wstępem, z czterech rozdziałów, podsumowania, aneksu zawierającego publikacje Wydziału Informacyjno-Bibliograficznego Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Kielcach za lata 1974 – 1975 i zestawienia bibliograficzne sporządzone przez ten Wydział w latach 1962 – 1975, a także 33 nienumerowane odbitki kserograficzne.

Szczególnie ważnym dopełnieniem merytorycznym treści rozprawy są odbitki kserograficzne zawierające wykazy książek usuwanych z księgozbiorów bibliotecznych (publicznych i szkolnych) w latach 1945, 1949 – 1955 ze względu na ich treść i wymowę ideologiczną. Wśród wycofywanych publikacji znalazły się prace autorów związanych z obozem piłsudczykowskim, dzieła reprezentujące ideologię Narodowej Demokracji, książki o treści antysemickiej, a jednocześnie prożydowskie, ponadto prace autorów lewicujących i związanych z partiami robotniczymi.

Rozdział **p i e r w s z y** poświęciłam tradycjom bibliotecznym Kielc. Początki tworzenia szkolnych zbiorów bibliotecznych sięgają XII wieku, a związane były ze szkołą kolegiacką i istniejącą przy niej librarią. Nową kartę w dziejach kieleckiego szkolnictwa średniego otworzył wiek XVIII. W 1727 r. uruchomiono tutaj dwie szkoły: podwydziałową i seminaryjną, które posiadały własne księgozbiory. Począwszy od 1816 roku działała w mieście Szkoła Wojewódzka przemianowana w r. 1819 na Departamentową, istniejącą do 1832 r., która przejęła zasoby biblioteczne szkoły podwydziałowej. Przytoczono też dane o bibliotece Gimnazjum Wojewódzkiego utworzonego w 1833 r., a w latach 1837 – 1840 działającego jako Gimnazjum Gubernialne. W dalszej części tego rozdziału przedstawiono rys historyczny szkolnictwa elementarnego i średniego ze szkolnymi księgozbiorami począwszy od XIX stulecia aż do 1939 roku. Ponadto scharakteryzowano działalność Biblioteki Tow. Biblioteki Publicznej oraz bibliotek stowarzyszeń i placówek oświatowych. Na tym tle zaprezentowano charakterystykę sieci bibliotecznej w Kielcach w latach 1945 – 1975.

W rozdziale **d r u g i m** omówiłam działalność bibliotek publicznych: Wojewódzką Bibliotekę Publiczną (od 1955 r. Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną) wraz z 15 filiami miejskimi, zaś rozdział **t r z e c i** dotyczy bibliotek szkolnych. Podzielony on został na dwie części:

a) biblioteki szkół podstawowych – ogółem poddano analizie 24 szkolne placówki biblioteczne,

b) biblioteki szkół średnich – liceów ogólnokształcących oraz liceów i techników zawodowych, w sumie zbadano 12 placówek.

W rozdziale c z w a r t y m piszę o sieci bibliotek pedagogicznych, którą reprezentuje Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka wraz z dwudziestoma Pedagogicznymi Bibliotekami Powiatowymi.

Realizacji postawionego w pracy celu, zmierzającego do wykazania, iż ostateczne efekty działalności bibliotek zależały od warunków ich funkcjonowania (wewnętrznych i zewnętrznych) oraz ustaleniu hierarchii ważności czynników na tę działalność wpływających podporządkowane zostały wydzielone w każdym z trzech omawianych typów bibliotek (rozdziały II, III, IV) następujące, poddane studiom badawczym, problemy:

- a) początki tworzenia bibliotek – organizacja, przepisy prawne,
- b) warunki lokalowe i finansowe,
- c) kadry biblioteczne,
- d) księgozbiory i ich udostępnianie, analiza czytelnictwa,
- e) służba informacyjno-bibliograficzna,
- f) praca pedagogiczna z czytelnikiem,
- g) działalność bibliotek w środowisku.

Analiza powyższych zagadnień wykazała, iż występują między nimi liczne zależności i sprzężenia zwrotne. I tak trudności lokalowe, niskie fundusze, kłopoty z zatrudnieniem odpowiednio wykwalifikowanego personelu występowały w zasadzie we wszystkich, będących przedmiotem zainteresowania, placówkach, a różnice dotyczyły skali natężenia powyższych problemów i różnego okresu ich występowania w poszczególnych instytucjach. Zaobserwowano ponadto zależności i powiązania wzajemnie na siebie oddziaływające, a występujące pomiędzy wszystkimi elementami procesu bibliotecznego bez względu na typ charakteryzowanej placówki. Na wyniki czytelnicze wszystkich typów bibliotek wpływały na przykład kwalifikacje zawodowe zatrudnionej w nich kadry. Z kolei właściwie prowadzona praca pedagogiczna z czytelnikiem – również zależna od poziomu wykształcenia personelu bibliotecznego – zachęcała, poprzez różne formy (wystawy, odczyty, spotkania autorskie, konkursy czytelnicze), do wypożyczania określonych publikacji w celu pobudzenia i poszerzenia horyzontów

myślowych czytelników. Można w tym miejscu dodać, iż kieleckie księżnice, zwłaszcza publiczne, dysponowały w tym zakresie szeroką ofertą biblioteczną.

Przedstawione powyżej problemy nasuwają wnioski natury ogólniejszej:

P o p i e r w s z e – problematyka organizacyjno-prawna trzech typów księżnic prowadzi do konstatacji, iż ich szeroka działalność w znacznej części ograniczona była przez liczne przepisy prawne krępujące podejmowanie różnych inicjatyw. Tak jak i w innych działach kultury narodowej stan ten odbijał się ujemnie na działalności podstawowej placówek bibliotecznych.

P o w t ó r e – okazało się, iż mimo formułowanych założeń w polityce kulturalnej państwa sytuacja finansowa, lokalowa, kadrowa (braki personalne, wykształcenie) utrudniała funkcjonowanie bibliotek, szczególnie zaś ciążyła na skuteczności i powodzeniu pracy bibliotecznej.

W trakcie badań zajęto się problemem czytelnictwa. Stwierdzono, iż miało ono odmienny charakter w różnych typach bibliotek. Zasięgiem swym ogarniało 50 – 60% dorosłego społeczeństwa. Można jednak wyrazić przekonanie, że gdyby warunki lokalowo-finansowe były lepsze, a obsługa biblioteczna stała na wyższym poziomie, efekty w zakresie upowszechniania książki mogłyby być bardziej widoczne. Książka bowiem znajdowała wielu takich odbiorców, potrzebom których nie zawsze odpowiadała struktura gromadzonych zbiorów.

Załączone do pracy aneksy pozwalają sformułować opinię o administracyjnym ograniczaniu dostępu czytelników do określonych publikacji. Stąd propozycje wprowadzenia zmian w uzupełnianiu księgozbiorów w takim kierunku, aby zapewnić czytelnikowi pełny wybór tytułów będących w obiegu księgarskim. Należałoby także wzmocnić działalność pedagogiczną i popularyzatorską wszystkich typów bibliotek, przy nawiązaniu współpracy z innymi instytucjami pośrednictwa w kulturze. Ważnym zagadnieniem jest też przygotowanie odpowiednio wykwalifikowanych pracowników bibliotecznych, co pozwoliłoby między innymi na udoskonalenie prac informacyjno-bibliograficznych. Odnosi się to zwłaszcza do bibliotek szkolnych, w części publicznych; korzystnie na tym tle wyróżnia się działalność informacyjno-bibliograficzna Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej.

PRZYPISY

* Autoreferat wygłoszony podczas publicznej obrony pracy doktorskiej, która odbyła się dnia 15 grudnia 1989 r. na Wydziale Humanistycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Promotor: prof. dr hab. Jerzy Jarowiecki, recenzenci: doc. dr hab. Ryszard Ergetowski (WSP Kraków), doc. dr hab. Adam Massalski (WSP Kielce).